

Вікторія Небрат,

*докторка економічних наук, завідувачка відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

ВІД БОЖЕСТВЕННОЇ ЕКОНОМІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ДО ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ СЕРГІЯ ПОДОЛИНСЬКОГО

У контексті розвитку засад фізичної економії, формування нового економічного світогляду задля соціально відповідального господарювання важливим є порівняльний погляд на етичні засади Божественної економії Григорія Сковороди, та концепцію фізичної економії Сергія Подолинського.

1. Г. Сковорода. Філософські погляди та економічний світогляд Г. Сковороди (1722–1794) – видатного українського мислителя світового масштабу – можемо аналізувати на основі його полемічних, поетичних, повчальних творів, де викладені й обґрунтовані *етичні засади господарювання*. Розглядаючи суперечності взаємодії людини зі світом, Г. Сковорода пропонував шлях досягнення *«сродності»*, тобто адекватності людського життя його божественному призначенню на землі. Важливим у цьому контексті є трактування Сковородою *щастя*. На думку мислителя, щастя – це внутрішній стан людської душі, який він називає «душевная крепость» [1, т.1, с.324]. В оді «Похвала бідності» Г. Сковорода виклав свій морально-етичний ідеал – «нестурбований мир», «серце незламнее», «зрівноважений дух», «мудра розсудливість» на противагу «жебракам», «захланним старцям», «що до скарбів земних так пожадливо горнутья». Другим виявом щастя є праця за покликанням як внутрішня потреба, що приносить людині найвищу насолоду, а суспільству – користь. На думку мислителя, немає гіршої долі, як «всю жизнь тосковать в несродностях».

Г. Сковорода ніде не згадує окремо економічної науки, проте був переконаний, що господарство підпорядковується законам *Божественної економії*:

«Бог есть лутчій астроном,
он найлутчій економ.

Мать блаженная натура не творит ничто же здура.

Нужнейшее тебе найдешь то сам в себе» [1, т. 2, с. 52.].

У цьому світоглядна позиція українського мислителя є близькою до поглядів французьких економістів другої половини XVIII ст. – фізіократів. Ф. Кене та його учні виходили з ідеї про

космічний порядок, універсальну гармонію, якій однаково підпорядковані матерія та людське суспільство.

Надзвичайно цінним є обґрунтування Г. Сковородою *принципу економії праці та часу*. З усіх втрат, як повчав філософ, втрата часу – найтяжча. У його філософських трактатах, віршах, притчах, листах постійно наголошується на необхідності заповнення кожного дня і кожної миті добрими справами, адже втрачений час не повернути, а вільний час не піддається нагромадженню. Отже, можна стверджувати, що в світоглядній системі Г. Сковороди час людського життя – це не тільки філософська, а й економічна категорія. Мислитель писав:

О дражайше жизни время,
Коль тебя мы не щадим!
Коль так, как издишне бремя,
Всюду мещем, не глядим!
Будто прожитый час возвратится назад.
Брось, любезный друг, безделье,
Пресечи тошный вред,
Сей момент пріймись до дела:
Вот, вот время уплывет! [1, т. 2, с.40].

Таким чином, Г. Сковорода запропонував новаторський підхід до розуміння цінності людини й людської праці, що відповідав засадам гуманізму й спирався на глибинні джерела національної землеробської культури, де гармонія зі світом основана на пізнанні та досягненні гармонії з самим собою. На перше місце він поставив свободу й духовне самовдосконалення особистості. Вільну працю трактував не як прокляття роду людського, кару й неминучу жертву заради існування («у поті чола свого добуватимете хліб свій»), а як сферу творчості, розвитку й самореалізації особистості. Г. Сковорода показав, що відповідно до законів Божественної економії, свобода людини і добробут суспільства – не суперечать одне одному.

2. С. Подолинський. Минуло майже через сто років, й ідеї цілісності природи й людини в колообігу енергії підхопив і розвинув Сергій Андрійович Подолинський (1850–1891) – український вчений, соціолог, економіст, громадський і політичний діяч, публіцист. Його основні праці з соціальної гігієни («Життя і здоров'я людей на Україні», 1879), історії господарства («Ремесла й фабрики на Україні», 1880), фізичної економії («Праця людини та її відношення до розподілу енергії», 1880) стали піонерними й відкрили нові напрями досліджень в єдності природничих і суспільних наук.

Одним із ключових положень концепції С. Подолинського, суголосної Божественній економії Г. Сковороди, є обґрунтування того, що діяльність людини, спрямована на збереження, перетворення та примноження енергії, сприяє втриманню рівноваги між природою і людською діяльністю. Вчений заклав фундамент української школи фізичної економії, до якої належать Володимир Вернадський і Микола Руденко; розробив концепцію *енергетичного балансу людства* та обґрунтував роль людської праці в нагромадженні та перетворенні сонячної енергії; заклав основи *соціогігієни* як науково-практичного напрямку та визначив орієнтири збереження енергії та подолання соціальної ентропії. Його ідея «встановлення балансу між природою, економікою, екологічною безпекою є саме тією науковою парадигмою, що може стати основою для переходу до нової моделі розвитку – моделі сталого розвитку, задекларованої у Цілях сталого розвитку ООН» [2]. Тобто суспільство сьогодні повертається до усвідомлення правдивої істини про те, що людина не повинна нищити й виснажувати землю, бо це не лише її дім, а й спадщина для майбутніх поколінь.

3. Спільне. В історії української економічної думки в її нерозривному зв'язку зі загальносвітовим духовно-інтелектуальним поступом, є важливий здобуток життєствердного знання – теорія фізичної економії, що проросла з Сковородинської містичної космології та етичного гуманізму, Божественної економії, що поєднує духовне з раціональним. Спільним для концепцій Г. Сковороди й С. Подолинського є насамперед непорушний пріоритет цінності людини та її свободи (*етичний гуманізм*), а також прагнення досягти *космічної гармонії* через духовну та матеріально-практичну діяльність. Сфера господарювання в світогляді обох мислителів не обмежується приватною садибою, монастирським господарством чи панським фільварком, ремісничим цехом чи фабрикою. І Г. Сковорода і С. Подолинський розглядали гуманітарні питання в космічному вимірі: людина та її Божественне призначення, людина та її практична взаємодія з навколишнім світом. Як влучно висловився М. Руденко, їм притаманне «не політичне, а космічне мислення» [3, с. 48].

4. Відмінне. Разом з тим, є те, що суттєво різнить їхні погляди. Варто врахувати, що історичні умови життя та діяльності двох видатних мислителів були суттєво відмінними: творчість Г. Сковороди (1722–1794) стала завершальним акордом української філософії бароко, вона в часі припала на кінець козацької доби, рік його народження був наступним після офіційного проголошення Петром I у 1721 р. Московії Всеросійською імперією. Водночас Г. Сковорода був практично ровесником А. Сміта (1723–1790),

який, з одного боку, належав до філософської течії сентименталістів і був учнем одного з її основоположників Френсіса Гатчесона, викладав «теорію моральних почуттів», а з іншого, – розробив теорію ринкового господарства, що базувалася на ідеї вільного підприємництва та конкуренції, та став класиком політичної економії завдяки «Дослідженню про природу і причини багатства народів» (1776). Але Сковороду мало цікавили питання збільшення багатства, він сповідував і розвивав засади гуманістичного християнства як вчення про наближення людини до Бога.

С. Подолинський (1850–1891) народився в час зародження нової хвилі українського національно-культурного руху та загальноєвропейського процесу формування політичної ідеології класової боротьби. Коли йому було сімнадцять років, у Гамбурзі вийшов друком перший том «Капіталу» Карла Маркса – «Процес виробництва капіталу» (1867). С. Подолинський, як відомо, певний час захоплювався революційними ідеями, розробляв питання історії та перспектив робітничого солідаризму як форми захисту своїх прав та інтересів. Проте його політичним кредо було гасло розвитку трудової селянської власності, суголосне громадівській ідеології демократичної трансформації суспільства на засадах солідаризму.

Г. Сковорода, за влучним висловом відомого історика й літературознавця Валерія Шевчука, «*жив так, як учив*, тобто <...> подав моральне вчення, як людині найгармонійніше жити у страшному світі» [4, с. 9]. Він визначив і пропагував засадничі принципи виживання, самозбереження й духовного розвитку в агресивному зовнішньому оточенні, під атаками хибних цінностей, принад і спокус меркантильного середовища. Г. Сковорода «переніс проблеми загальної філософії у сферу морального вчення, відтак уся його творчість – великий заповіт чи послання людям не тільки свого часу чи свого народу, хоча йому насамперед, а людям усіх часів та земель» [там само].

С. Подолинський – став предтечею *практикоорієнтованого знання*. Сучасні питання й актуальні постановки найважливіших проблем економіки – сталий розвиток, енергетична безпека, справедливий перехід, зелені фінанси – все це виростає з фізичної економії, а не з політичної, де метою є максимізація прибутку і мінімізація витрат (здебільшого, коштом довкілля).

Таким чином, той час, коли жили й творили видатні мислителі, зокрема, політичні й соціальні умови народного побуту, духовні течії та суспільно-економічні ідеї, що панували, чи щойно зароджувалися, вплинули на спрямованість їхнього вчення: у Сковороди – пізнання людиною себе, соціальна взаємодія як духовна самооборона й мора-

льне самовдосконалення, праця як процес розгортання в часо-просторі своїх сутнісних сил та їх уречевлення; у Подолинського – пізнання космічних законів взаємодії людини з навколишнім світом, праця як процес збереження, перетворення сонячної енергії.

5. Тяглість і розвиток. Розглядаючи генезу світоглядних основ і теоретичної системи фізичної економії виразно бачимо їх послідовний розвиток:

- від визнання ролі людського *вибору* у пошуку сродності праці до обґрунтування значення праці для збереження та відтворення космічної енергії;

- від визначення *відповідальності* людини за своє життя до концепції відповідальності людини за майбутнє людства;

- від *критики* захланності та сутяжництва до критики політичної економії як теорії класової боротьби.

Ця лінія розвитку соціально-філософської думки зрештою привела до появи феномену Миколи Руденка, який синтезував філософію Сковороди та фізичну економію Подолинського у цілісну ціннісно-діяльнісну парадигму. Адже теорія Енергії прогресу розкриває не лише місце людини в Божественній економії, а й її призначення у фізичному і духовному Всесвіті. Разом з тим, сьогодні, як ніколи раніше, актуально звучать перестороги М. Руденка про те, що праця здатна не лише створювати, а й руйнувати; що людство, захопившись упокоренням природи, нищить основу власного існування; що тоталітарні режими міцніють, переробляючи мільйони людей на додаткову енергію; що війни нищать не лише людей і продукти їх праці, а й живе тіло Землі. Тож вшановуючи Миколу Руденка, читаючи Сковороду й Подолинського, не забуваймо їх застережень та спрямовуймо свою власну енергію на захист і примноження життя.

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. / [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) ; вступ. ст. В. Шинкарука та І. І. Іваньо] ; Ін-т філософії АН УРСР. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 2. 574 с.

2. Логвиненко Ю. В. Філософсько-економічна концепція Сергія Подолинського у контексті сучасних геополітичних та цивілізаційних викликів (до 175-річчя від народження). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2025. № 58. С. 176–190. DOI: 10.15407/ingedu2025.58.176

3. Руденко М. *Формула Сонця* : роман-трактат. Тернопіль : Джура, 2005. 224 с.

4. Шевчук В. О. *Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима* : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 528 с.